

Pokoly József történész professzor

Csohány János

1866. december 6-án, Miklós napján született a Szabolcs vármegyei Órben anyai nagyapja, kásói Kozma József református lelkipásztor, később felsőszabolcsi esperes parókiáján. Változatos és igen eredményes tudományos, valamint közéleti tevékenység után életének 67. évében, 1933. június 5-én hunyt el Hajdúsámsonban.¹ A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem előcsarnokában két nap múlva, június 7-én megtartott nagyszabású temetési szertartása óta a debreceni Köztemető díszsírhelyén nyugszik. Édesapja kereskedőként kezdte, majd pénzügyigazgatósági, végül kataszteri hivatalnok lett. Hat fiúgyermek született a családnak, de csupán négy nőtt fel, akik közül egy államtitkári, egy középiskolai tanári, egy elemi iskolai tanítói, míg József egyetemi tanári pályát futott be. József nagyapja parókiáján töltötte gyermekéveit, ott végezte el az elemi iskola megfelelő osztályait, amíg gimnáziumba nem léphetett. Nagyapja, látva unokája kiváló szellemi képességeit és szorgalmát, Késmárcra adta német tannyelvű gimnáziumba, ahonnan a német nyelv alapos elsajátítása után a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumába íratta, ott érettségizett 1885-ben. Az 1885–86-os tanévben Sárospatakon végezte a Református Teológiai Akadémia első évét, 1886 és 1889 között aztán a Debreceni Református Teológiai Akadémián tanult, szerzett abszolutóriumot és tette le az I. lelkészképesítő vizsgát. Az akkori tisztes szokás szerint a teológiai hallgatók a Debreceni Kollégiumban tanulmányi idejük alatt azzal párhuzamosan elemi iskolai tanítói oklevelet is szereztek. Pokoly József 1887-ben kapta meg tanítói oklevelét, aztán a kollégiumi diákönkormányzat vezetőségi tagjaként ún. esküdt diákként köztanítói (publikus praeceptor) feladatot is ellátott. Esküdt diák és köztanító csupán az egészen kitűnő képességű és előmenetelő diák lehetett. Nem csodálkozhatunk azon, hogy 1889-ben az abszolutórium után Tisza Kálmán miniszterelnök legkisebb fia, Lajos mellé nevelőnek Pokoly Józsefet választotta. Tisza Lajos elemi iskolai tanulmányain már túl volt akkor, de az ifjú segédlelkész a magasabb tananyagot is meg tudta tanítani az igen jó szellemi képességekkel és szorgalommal megáldott tanítványának. Négy és fél évet töltött nevelőként a Tisza családnál Pokoly, közben 1890-ben sikeres vizsgája után megkapta a lelkési oklevelet. Tekintve, hogy Tiszáék nem geszti birtokukon töltötték az egész évet, hanem jelentős időt a fővárosban is, az ifjú nevelőnek lehetősége nyílt arra, hogy ott az egyetem bölcsészettudományi karán egy félévben tanulmányokat folytasson, a jogi kart pedig 1891-től elvégezze, utóbbi végzettségének köszönhetően – ha nem is azonnal, hanem csupán 1914-ben, a feltételek-

¹ Új magyar életrajzi lexikon. Szerk.: Markó László. V. Bp., 2004. (továbbiakban: Életrajzi Lexikon, 2004.) 399. p. Tévesen közli a halálozás napját június 6-ára. Gyászjelentésében és másutt is június 5-e szerepel. A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1932-33. tanévről. Debrecen, 1933. (továbbiakban: Évkönyv és Almanach, 1933.) 167. p.; A temetés szertartásának leírása: Uo. 167–177. p.

nek sikeresen megfelelvé, és már a debreceni egyetemen – államtudományi doktorrá avassák.²

1894 tavaszától 1895 júliusáig a geszti egyházközség megválasztott lelkipásztora volt. E tizenhat hónap alatt az anyagilag elszegényedett egyházközséget, amely a Pokoly előtt ott szolgált Nagy Péter lelkipásztor özvegyének sem tudta kifizetni a férjének járt fizetést, és az egyházközség elemi iskolája két tanítójának is tartozott fizetésével, anyagilag felvirágoztatta. Tartozásait rendezte, mind a fiúk, mind a lányok iskoláját bővítette, az alkalmazottaknak tisztességes fizetést adott, munkába állította a szegények gondnokát. Az egyháztagek közül a munkaképteleneket, ill. jövedelem nélkülieket mentesítette az egyházi adó fizetése alól, a munkaképes, de szegény sorsúaknak megszervezte, hogy az egyházi adó lerovására napszamos munkát vállalhassanak a Tisza uradalomban. Az egyháztagekkel igyekezett szívélyes, személyes kapcsolatot ápolni. Mindezek hatására az egyházi élet megelevenedett.³

1895. szeptember 1-jétől a frissen megnyílt Kolozsvári Református Teológiai Fakultás egyháztörténeti és egyházjogi tanszékének rendes tanári állására nevezte ki Szász Domokos erdélyi püspök Pokoly Józsefet. Tizenhét évet töltött ezen a tanszéken, közben fontos közegyházi feladatokkal bízta meg az egyházkerület vezetése, egyebek között tagja volt az országos református egyház irányító testületeinek, a zsinatnak és az egyetemes konventnek. Kiváló jogi képzettségének és tehetségének köszönhetően az egyházkerületet érintő jogi kérdéseket véleményezte, a beadványokat szerkesztette. Nem véletlenül esett Pokoly Józsefre Szász Domokos püspök választása, mert a 29 éves geszti lelkipásztornak főiskolai tanárrá kinevezése előtt jelentős szakirányú irodalmi teljesítménye volt. 1892-ben Budapesten Presbyteri János álnéven két egyházi közérdekű művet publikált. 1894-ben a *Protestáns Szemle* c. folyóiratban hozzászólt a magyar protestáns házassági jog történetének kérdéséhez a magyar országgyűlésben 1890 és 1895 között kibontakozott egyházpolitikai vita kapcsán. A következő évben ugyanott a magyar protestáns egyházak vagyonjogi történetét taglalta.⁴

² Életrajzi Lexikon, 2004. 399. p.; ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 480–481. p.; RÉVÉSZ IMRE: Pokoly József emlékezete. Debrecen, 1936. (Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Emlékbeszédek, 1.) (továbbiakban: RÉVÉSZ, 1936.); SZABÓ GYÖRGY: Emlékezés Pokoly Józsefre. In: *Református Egyház*, 1987. 4. sz. 70–71. p.; CSOHÁNY JÁNOS: Pokoly József pályakezdő évei (1866–1894). In: Barcza József – Csohány János: Pokoly József emlékkötet, Debrecen, 1994. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei, 31.) (továbbiakban: BARCZA–CSOHÁNY, 1994.) 7–9. p.

³ BARCZA JÓZSEF: Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész. In: BARCZA–CSOHÁNY, 1994. 11–13. p.

⁴ PRESBYTERI JÁNOS [POKOLY JÓZSEF]: Több szavazat és még valami. Bp., 1892; PRESBYTERI JÁNOS [POKOLY JÓZSEF]: Ev[angélium szerint]. ref[ormált]. zsinati tárgyról. Bp., 1892; A 16. és 17. század belmissziói munkássága hazánkban. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894.; A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig. In: *Protestáns Szemle*, 1894.; A magyar protestáns egyházak vagyonjogi viszonyai az 1790-91-iki XXVI. törvénycikkig. In: *Protestáns Szemle*, 1895. – Pokoly József válogatott bibliográfiája megtalálható: RÉVÉSZ, 1936. 33–36. p.; Pokoly József

Nem pihent Pokoly tolla kolozsvári professzorsága idején sem, holott tanszéki óráinak ellátására is kiváló gondot fordított. Másokkal együtt szerkesztette a Pozsonyban megjelent *Theologiai Szaklapot* (1903–1909), ismét más társakkal a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárat* (1909–1911). Munkái nem maradtak csupán az egyháztörténelem és egyházjog területén, megírta a vármegyerendszer erdélyi kialakulásának történetét is. Kiemelkedő munkái: *Az erdélyi református egyház története*. I–V. (Bp., 1904–1905); *Bocska István és a bécsi béke*. (Bp., 1906.) A Zsilinszky Mihály által szerkesztett *A magyarhoni protestáns egyház története a művelt közönség számára*. (Bp., 1907.) című reprezentatív kötetben a 19. század történetét írta meg. Az unitarizmus magyarországi történetét, Melancthon magyarországi hatását, az erdélyi református egyház keletkezését, az erdélyi református egyház területi beosztásának történetét szintén feldolgozta, és más e tárgykörbe vágó munkái mellett igen nagy feltűnést keltett *A protestantizmus hatása a magyar állami életre* (Bp., 1910.) c. írása.⁵

Révész Imre (1889–1967), a neves egyháztörténész, debreceni egyetemi tanár és tiszántúli református püspök 1907 és 1911 között tanítványa volt Pokolynak Kolozsváron, majd annak Debrecenbe távozása után tanszéki utódja. Révész így emlékszik tanárára: „Pokoly József, a hidegfejű, érzelmi világát nagyon mélyre rejtő egyháztörténész óriásilag imponált hatalmas áttekintő képességével, amellyel egész korokat élénk tudott egy-egy órán vetíteni; igazi tanítómmá azonban csak művei tanulmányozása által vált. »Szellemtörténészé« igazában ő tett. [...] Szekfű Gyulánál [...] csak azt találtam meg magasabb módszerei fokon, és természetesen más világnézetbe ágyazottan, amit már Pokolytól kezdettem volt megtanulni, évekkel a Szekfű fellépése előtt.”⁶

A szellemtörténeti irány inkább csiráiban volt meg Pokoly szemléletében, bár szerintünk eléggé eklektikus volt mind történetírói, mind teológiai nézetrendszere. Révész Imre foglalkozik részletesen Pokoly eszméivel.⁷ Eszerint Pokoly pozitívista történész volt, aki politikailag, társadalmilag

debreceni hittanhallgató korában részt vett a Hittanszaki Önképző Társulat munkájában, annak *Közlöny* c. folyóiratának szerkesztésében, továbbá 1888–1889-ben – egyebek mellett – három egyháztörténeti tárgyú dolgozatot is publikált benne *Pál apostol a kegyelmi ajándékokról*; *Pál apostol a sákramentumokról* és *Medgyesi Pál* címmel. Még ha e diákkori munkákról nem is tudott Szász Domokos, Pokolyra későbbi írásai eléggé felhívták a püspök figyelmét.

⁵ ZOVÁNYI, 1977. 481. p.; Életrajzi Lexikon, 2004. 399. p.

⁶ RÉVÉSZ IMRE: Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok, 1944–1949. Szerk.: Barcza József. Bp., 1990. 24. p. – Pokoly népszerű volt a kolozsvári hittanhallgatók körében, mert 1907 és 1912 között az akkor ott tanított három professzor összehasonlításában – egy anekdota szerint – azt mondták, hogy Pokoly nem olyan ravasz, Ravasz (László 1882–1975) nem olyan pokoli, mint amilyen pokolian ravasz Nagy Károly (1868–1926).

⁷ RÉVÉSZ IMRE: A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája. Pokoly József Jánus-arca. In: RÉVÉSZ IMRE: „Tegnap és ma és örökké...” Debrecen, 1944. (Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközössége, 4–5.) 214–223. p. (továbbiakban: RÉVÉSZ, 1944.); BARCZA JÓZSEF: Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész. In: BARCZA–CSOHÁNY, 1994. 15–16. p.

liberális nézeteket vallott. Teológiai felfogása már sokkal árnyaltabb. A liberalizmus dogmákat elvető, hitvallásokat nem hangsúlyozó irányzata végig jellemezte, Tisza István dogmaellenes keresztyén felfogását is védelmébe vette. Kolozsváron a korabeli szabadkőművesség körében az átlagosnál konzervatívabb és nemzetibb elveket valló Unió páholynak volt egyik vezetőségi tagja, az ő szóhasználatukkal szólva: egyik „fővilágossága”. „Gidófalvi István kir. közjegyzővel együtt »Magyar Pap«, majd »Felebarát« címmel egyháztársadalmi lap indítását is tervezte egyházi szociális eszméiknek, a szabadkőműves és a keresztyén szellem – szerintük – természetes és benső kapcsolatának szolgálatára.”⁸

A protestantizmust Pokoly úgy tekintette, mint aminek alapelveiből származott az újkori szabadelvűség. A reformáció szétbontotta a római katolikus egyház által az egyénre rakott bilincseket, és e felszabadított egyének alkotják az egyházat, amelynek dogmái és hitvallásai történelmi emléki jelentőségével bírnak. Ugyanakkor az egyház szervezete és vagyona, és nem hitvallásai által tartja össze a nagyjából azonos vallási elveket valló hívők közösségét. A keresztyén jövő útja a krisztusi szeretet által mozgatott szociális tevékenység, ezért a keresztyénség és a szocializmus, sőt a szociáldemokrácia között lényegi rokonság létezését vallotta. Az Isten országa az emberi fejlődés, a szellemi és erkölcsi tökéletesedés útján valósul meg. Ugyanakkor vallotta azt is, hogy a református egyházban reformok sorára van szükség, hogy szociális, erkölcsnemesítő és szellemi fejlesztő, műveltséget terjesztő, közösségépítő krisztusi küldetését be tudja tölteni. A népre háruló egyházi adó terhének csökkentését, az egymáshoz közel lévő falvak egy lelkész gondozása alatti egyesítését, a nagy tömb gyülekezetekbe pedig a lélekszámhoz arányos létszámú lelkész alkalmazását javasolta. Például Debrecenben 6 lelkész volt, de úgy vélte, szükség lenne 16-ra, hogy jobban tudjanak foglalkozni az egyháztagokkal. Anyagilag ne az államtól várja a támogatást, hanem legyen öfenntartó a református egyház. E téren ellemezte az 1848. évi XX. törvénycikk ama paragrafusának életbeléptetését követelő mozgalmakat, mely szerint a bevett felekezetek összes egyházi és iskolai kiadásait az állam fedezze. 1907-től az Országos Református Lelkészegyesület ilyen irányú követelését is helytelenítette. E helyett egy országos református egyházi pénztárat szorgalmazott, ami az egyházi kiadásokat méltányosan és egyenlően segíti. A segédlelkészhiányon, ami várhatóan lelkészhiánnyá fog fejlődni, úgy akart segíteni, hogy a gyülekezeti lelkészképzést három évfolyamra kívánta leszállítani, és javasolta annak gyakorlatiassá tételét, a gyülekezeti szolgálatban kevésbé fontos, túlzott tudományos képzés egyszerűsítését. Az Amerikában – az ottani német és angol nyelvű egyházak keretében és segítségével – megalakult magyar református egyházközsegeket nem akarta elszakítani, a hazai egyház szervezetébe tagolni. Az egyházépítés, a hívek öntudatosítása, szociális segítése és sokoldalú nevelése érdekében támogatta a belmisszióknak nevezett mozgalmat, ami látszólag ellentmondott liberális felfogásának, de az is elutasította a dogmák és hitvallások túlságos hangsúlyozását.⁹ A belmisszió támogatása miatt nevezte egy teológiai szakíró Pokolyt az ún. építő teológiai

⁸ RÉVÉSZ, 1944. 216. p.

⁹ Uo. 180–182. p.; „Kutatta a társadalom fejlődéstörvényeit, magáévá tette H. Spencer felfogásának és a szociáldarwinizmus egyes elemeit.” Életrajzi Lexikon, 2004. 399. p.

irányhoz tartozónak.¹⁰ Debreceni hittanhallgató korában tanítványa volt annak a Balogh Ferenc egyháztörténeti professzornak, aki a Hittanszaki Önképző Társulatot alapította és vezette. Balogh Ferenc és két tanítványa, Csiky Lajos és Erdős József belmissziós szellemben tevékenykedett, és a Hittanszaki Önképző Társulatban is e szellemben folyt a munka már Szabó Aladár budapesti belmissziós mozgalmának kezdete előtt. Ezek után érthető, hogy Pokoly a puritán kegyesség kiemelkedő tagjáról, Medgyesi Pálról is írt, 1894-ben sem véletlenül publikált cikket a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* A 16. és 17. század belmissziói munkássága hazánkban címmel.¹¹

1911. november 20-án döntő fordulat következett Pokoly életében, a Debreceni Református Bölcsészeti Akadémia egyetemes történeti tanszékének nyilvános rendes tanárává választották. Ezt átmeneti megoldásnak szánták, mert Pokoly számára később egy általános művelődéstörténeti tanszékot kívántak alapítani, amelyre átment volna, ez azonban nem alakult meg sem a bölcsészeti akadémián, sem az egyetemen. Baltazár Dezső püspökké választása után feltétlenül Debrecenbe akarta hozni azt a Pokoly Józsefet, akinek ő Geszten a Tisza családnál nevelőként utódja volt, egyúttal segédlelkésze, mint geszti lekipásztornak. Ismerte Pokoly kolozsvári tanári és egyházkerületi működését, és két okból is szüksége volt rá Debrecenben. Egyfelől a Debreceni Kollégiumban a Bölcsészeti Akadémián történeti tanszékot szerveztek, és arra őt tartotta legalkalmasabbnak, továbbá benne püspökként az egyházi vezetésben sokoldalú tapasztalatokkal rendelkező tanácsadó, segítőre számított. Egyik várakozásában sem csalódott. 1912. szeptember 1-jétől debreceni bölcsészeti akadémiai nyilvános rendes tanár volt, aki már 1911. augusztus 30-án családjával Debrecenbe költözött, és egy ideig ellátta kolozsvári tanórát,¹² majd a debrecenieket is. 1914. augusztus 26-án kapott kinevezést a debreceni m. kir. Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar egyetemes történeti tanszék nyilvános rendes tanári állására. (A tanszék nevét több helyen „ókortörténetinek” említik.) Az 1914–15-ös tanévben e kar első dékánja volt, mivel 1923-tól a Hittudományi Karon egyháztörténeti ny. r. tanárrá nevezték ki, az 1924–25-ös tanév I. félévében a Hittudományi Kar dékáni tisztségét is betöltötte. 1927-től az egyetemet felsőházi tagként képviselte az 1930. évi nyugdíjazásáig.

¹⁰ KONCZ SÁNDOR: Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása. Debrecen, 1942. (Tanulmányok a Rendszeres Teológia és Segéd tudományai Köréből, 6.) 103. p.

¹¹ ÖTVÖS LÁSZLÓ: Balogh Ferenc életműve. Debrecen, 1997.; CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet, 1849–1918. Debrecen, 1973. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei, 6.) 82–95. p.; CSOHÁNY JÁNOS: A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága. In: *Református Egyház*, 1974. 9. sz. 193–197. p.; MÁRKUS MIHÁLY: Közvetítő és ébresztő teológia. In: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867–1978.* Szerk.: Bartha Tibor – Makkai László. Bp., 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica, 5.) 179–186. p.

¹² BARCZA JÓZSEF: Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész. In: BARCZA–CSOHÁNY, 1994. 16–17. p.; Évkönyv és Almanach, 1929–30. 119. p.

Egyetemi tanárként keveset publikált. A Debreceni m. kir. Tudományegyetem Népszerű Főiskolai Tanfolyamán is előadott, annak 1919-ig megjelent 23 részes kiadványsorát Pokoly: *A háború* c. előadásának 31 lap terjedelmű füzeté nyitotta meg.¹³ A reformáció 1917-ben megünnepeelt négyszáz éves jubileumára kiadott *A magyar reformáció könyve* (Debrecen, 1917.) c. munkában *A magyar reformáció pártfogói* címen írt egy tanulmányt.¹⁴

Pokoly 1919. március 22-én este, a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján *Az egyház és állam szétválasztása* címen tartott debreceni egyetemi tanárként előadást a Debreceni Protestáns Irodalmi Körben, amelyben szabadkőműves múltjához híven lelkesedett a címben megadott történésekért. Kifejezte azonban aggodalmát, nehogy aztán a forradalmi rendszer kannibál módjára felfalja a protestantizmust, avagy agyon ne üsse a szerinte hasznavehetetlenné öregedett egyházat.¹⁵ Ebből is látszik, hogy a belmisszió egyházépítő mozgalmának támogatása nála jól megfért az alapvetően liberális felfogással. Révész Imre írja, hogy „utolsó nagy egyházpolitikai megszólalása is éppen a Magyar Prot[estáns] Irod[almi] Társaság debreceni körének estélyén hangzott el [...] Az egyház és állam szétválasztásáról beszélt ekkor. Mégpedig egy példátlanul végzetterhes napon: a tanácsköztársaság megalakulásának másnapján (1919. március 22). Ismételten is hivatkozott itt arra, hogy ő azt, ami bekövetkezett, régóta hirdeti. »Bár – úgymond – az államnak saját anyjával, az egyházzal szemben követett ama masszagéta erkölcsi felfogását, hogy az öregeket agyon kell verni és fel kell falni, a XIX. és XX. század viszonyai közt helyeselni csak kannibáli álláspontból lehetséges«, mégis inti egyházát, hogy a legrosszabbra legyen elkészülve, és pedig a végső győzelem reményében: »Ecclesia premitur, sed nunquam opprimitur!«”

Nem lényegtelen kérdés az, hogy miért apadt el Pokoly korábbi publikációinak folyama. Magyarázat lehet egyfelől az, hogy Debrecenben egyetemes történelmet kellett tanítania az ókortól kezdődően, amire egy egyetemi tanárnak is készülnie kellett, másfelől lekötötte a püspök által rábízott számos közegyházi és kollégiumi ügy intézése, megoldási javaslatok kidolgozása. Sajnálatos viszont, hogy noha 1923-ban átkerült a Hittudományi Kar egyháztörténeti tanszékére, tehát azt tanította, amit 17 évig Kolozsváron, mégsem indult újra publikációinak folyama.

Egyetemi tanári pályájának csúcsát az 1920–21-es tanévben érte el, amikor rector magnificusként az egyetemet irányította és maradandó változásokat hozott az egyetem életében. Ekkor kaptak tág teret vezetői képességei, évtizedekre visszanyúló tapasztalatai, amelyeket többnyire tanácsadóként, választmányi tagként, egy-egy püspök belső munkatársaként, a debreceni egyetem első bölcsészkar dékánjaként felhalmozott. Rektorként meg kellett rendeznie gróf Tisza István gyászünnepélyét, amit még az előző tanévben, 1920. február 27-én határozott el az egyetemi tanács a jogi kar javaslatára, mely Szentpéteri Kun Béla egyházjogtan professzor indítványára született. A gyászünnepet már Pokoly rektorsága idején tartották

¹³ Bernolák Nándor szerkesztésében jelent meg a 23 részből álló sorozat *A Debreceni m. kir. Tudományegyetem Népszerű Főiskolai Tanfolyamán Tartott Előadások* címen.

¹⁴ ZOVÁNYI, 1977. 481. p.; Életrajzi Lexikon, 2004. 399. p.

¹⁵ *Protestáns Szemle*, 1919. 1. sz. 3–21. p.; RÉVÉSZ, 1944. 131. p.

meg, ő mondta a megnyitó- és a záróbeszédet egyaránt. A *Gróf Tisza István emlékezete* c. ünnepi beszédében Barabási Kun József ny. r. tanár javaslatot tett arra, hogy az egyetemet Tisza István-Tudományegyetemnek kellene elnevezni. A javaslat megjárta a szükséges hivatali utat, határozott az egyetem tanácsa, aztán a kultuszminiszter, a miniszterelnök, és jóváhagyta Horthy Miklós kormányzó is. Ezek után került sor 1921. június 5-én az ünnepélyes névadó ünnepségre.¹⁶ A névadási ünnepség igen díszes volt. A kormányzó ugyan nem jelent meg, de a kormányt gróf Bethlen István miniszterelnök és Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselte, Balogh Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára beszédet is mondott. Rektori megnyitó beszédében Pokoly elmondta, hogy „egyetemünk Tanácsa egyhangúlag kimondta, hogy Tisza István halálának napját: okt. 31-ét, az egyetem állandó, rendes ünnepévé teszi és minden évben ünnepélyes egyetemi közgyűlés keretében kívánja megünnepelni.”¹⁷

Rektori tanévzáró beszédében – a bevett szokásnak megfelelően – Pokoly József sem a bezárt tanévről adott számot, bár azt kiemelte, hogy az 1920–21-es volt az első békeidőben lefolyt tanév. Elsőnek az egyetem egységének fontosságát emelte ki. Minden karnak tudatában kell lennie annak, hogy saját kari érdekei fölött áll az egyetem egysége és ezt az egységet, továbbá az egyetem szuverenitását kell előmozdítani, saját kari érdekeit a közös érdeken belül munkálhatja. A tanév során ez maradéktalanul megvalósult. Az egyetem tanárainak sikeres munkája érdekében biztosítani kell a szükséges segédleteket, felszereléseket, berendezkedéseket, de anyagi megbecsülésükhöz tudományos működési pótlék biztosítása is szükséges. Az ifjúság érdekében igyekezett az Egyetemi Tanács segítségével mindent megtenni, hogy szociálisan is segítse annak anyagi gondoktól lehetőleg mentes tanulását, különösen a katonaviselt hallgatók szorultak rá a segítségre. A társadalmi szervek, magánvállalkozók, társaságok sokat tettek az ifjúság életlehetőségének könnyítése érdekében. A rektor egy évre történő kinevezését helytelennek minősítette, ugyanis mire belejönne az ügyintézésbe, akkorra lejár a megbízatása. Üdvös lenne a több évre szóló rektori kinevezés – vallotta.¹⁸

Az 1920–21-es tanévről szóló rektori beszámolót 1921. október 8-án, a következő tanév megnyitó ünnepségén tartotta. Leszögezte, hogy a hazánkra kényszerített trianoni béke ellenére a Gondviselés megadta a lehetőséget, hogy dolgozhattak a „nagy történeti hivatással megbízott magyar nemzet dicsőbb jövőjének kiépítésén”. Az egyetem a maga sajátos eszközeivel végezte a nemzetépítést. A II. félévet egy hónappal később kezdték tüzelőhiány miatt, de hosszabbra nyújtották, így elmaradás nem történt. Lépéseket tettek, hogy a pallagi Mezőgazdasági Akadémia egyetemi fakultássá szerveződjék, továbbá, hogy a mennyiség- és természettudományi kar is megszervezésre kerüljön. Az orvosi kar az 1921–22-es tanévben már megkezdte működését. Professzorok kinevezéséről, kitüntetéséről, a következő tanév kultuszminisztérium által megerősített vezetőiről, a rektori és dékáni

¹⁶ Pokoly József rector magnificus megnyitó beszéde az 1921. június 5-i névadó ünnepségen, melyet a Klinika felvételi épületének nagytermében tartottak. Évkönyv és Almanach, 1920–21. 46–49. p. – A gróf Tisza István gyászünnepségéről: Uo. 28–44. p.

¹⁷ Uo. 51. p.

¹⁸ Évkönyv és Almanach, 1920–21. 100–107. p.

tisztségek betöltéséről adott számot, majd az ifjúság helyzetére tért át. Az I. félévre 462 hallgató, a II.-ra 441 iratkozott be. Ezt a számot alacsonynak tartotta, de betudható volt az orvosi kar korábbi hiányának, továbbá annak, hogy a hallgatók szociális támogatottsága a fővárosihoz képest jelentősen alacsonyabb mértékű volt. Kirívónak találta, hogy az egyetemi könyvtár gyarapítására 1540 kötetet ajándékba kaptak, míg saját forrásból mindössze 128 kötetet vásárolhattak. Az egyetemi építkezések folytatásának támogatási mértékét nem kifogásolta,¹⁹ ekkor a klinikai épületek használatba vehető állapotba hozatala volt napirenden.

Pokoly József életének első felében igen széleskörű tudományos irodalmi munkásságot folytatott. Nem véletlen, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lett, 1906-tól választmányi tagságot töltött be. Raktori éve leteltével minden követ megmozgatott, hogy Debrecenben tudományos társaságot hozzon létre, amely Tisza István nevét viseli. Segítt talált az előkészítő munkában Tóth Lajos professzor személyében. 1921. november 16-án Sass Béla rektor elnökletével megtartotta alakuló ülését a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság, amely elnökévé Pokoly Józsefet, főtítkárává Tóth Lajost választotta. A belügyminiszter az alapszabály némi módosításával 1922 elején a társaság működését engedélyezte. Pokoly elnökletével a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság több szakosztályban végzett komoly tudományos munkát 1921-től 1928-ig, aztán örökös díszelnöke lett. A társaság rendszeres tudományos üléseket tartott, kiadványokat adott ki, almanachban számolt be évenkénti munkájáról. 1944-ig zavartalanul tevékenykedett, akkor a szovjet megszállás utáni politikai helyzetben 1949-ig tartott a huzavona, hogy Juhász Géza fáradozásai következtében újjáalakulva folytathassa munkáját. 1949-ben aztán a belügyminisztérium elutasította az engedélyezést.²⁰

Pokoly József viszonylag korai nyugdíjazásának szellemi egészsége megromlása volt az oka.²¹ Professzori korszakának szellemi hanyatlását meghatóan ecsetelte Szabados László kollégiumi szénior volt tanára sírjánál az ifjúság nevében elmondott búcsúbeszédében:

„Az az ifjúság, mely most szomorúan áll végleges pihenő helyénél, már csak úgy ismerte, hogy mi mutogattuk büszkén e megpróbált magyar Sion küzdő életének nagy íróját, akit valamikor csodálattal és áhítattal hallgatott fakultáskülönbség nélkül a Kollégium ifjúsága. De mi is már csak a daliás idők óriási munkájában megroppant harcosát hallgattuk, s mint korán megtört professzortól váltunk el, akinek ajkáról halkan folyt a szó Istennek a történelemben megnyilvánult nagyságos dolgairól. Mikor elváltunk, azt hittük, hogy szünni nem akaró munkakedve nagy alkotásra menekül a dolgozó szoba csendjébe. Tévedtünk... Isten úgy akarta, hogy a beteg szoba (sic!), most pedig a nyitott sír várjon rá. Mégis úgy érezzük, hogy élete nem volt befejezetlen, hiszen a maximumát érte el annak, amire emberi elme, egy tudós képes.”²²

¹⁹ Uo. 117–123. p.

²⁰ BAKÓ ENDRE: A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság történetéhez. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, XI. Debrecen, 1984. 91–106. p.

²¹ RÉVÉSZ, 1936.

²² Évkönyv és Almanach, 1932–33. 177. p.

Buzogány Dezső vezetésével 2012 óta működik Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoport Kolozsváron, ezzel is őrizve a kiváló és sokoldalú tudós, tudományszervező, szakíró, egyetemi vezető emlékét.